

Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Din Kültürü ve Hayatı (Tarih Yazarı Neşrî'nin Anlatılarına Göre)

EYUP BAŞ

DOÇ. DR., ANKARA Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ

bas@divinity.ankara.edu.tr

Özet

Din, Osmanlı siyasi iktidarı için bir toplumsal değer yargısı olmasının yanı sıra, başlangıçtan itibaren önemli bir meşruiyet aracı ve güç sembolü olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti, daha kuruluş aşamasındayken din-devlet birlikteliği içerisindeydi. Onun söz konusu bu yapısı, çok dikkat çekmiş olmasına rağmen, layıkıyla incelenmemiş gözükmektedir. Bu makalede, yapılan gözlemden yola çıkılarak Osmanlı devletinin kuruluş dönemi tarih yazarlarından kabul edilen Mehmed Neşrî(ö. 1520)'nin *Kitâb-ı Cihan-nümâ*'sı incelenmiş olup, buna göre Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde din kültürü ve hayatının nasıllığı örnekler sunularak belirlenmeye çalışılmıştır. Konu yöneticilerin din kültürü ve anlayışları ile halkın din kültürü ve hayatı şeklinde iki ana başlıkta ele alınmıştır. Bu başlıklar altında, dönemin gaza/cihad anlayışına, dinin inanç ve ibadet pratikleri boyutundaki örneklerine ve kullanılan din diline ilişkin veriler yönetim ve halk bazında değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Osmanlı, Din, Dini hayat, Gazâ, Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihan-nümâ.

Abstract

Religious Culture and Life during the Rise of the Ottoman Empire (Based on the Accounts of the Historian Nashree)

Religion, as well as being a social judgemental value for the political power of the empire, was also a symbol of power and legitimacy from her early beginnings. Because, there was a religion-state unity in the early days of the empire. Though this feature drew attention considerably, it does not seem to have been dealt comprehensively

enough. Upon this observation, the book, *Kitâb-ı Cihan-nümâ (Djihân-nümâ)*, written by Mehemmed Neshri (d. 1520), regarded as one of the historians during the rise of Ottoman Empire, has been examined in this study; and religious culture and way of life during the rise of Ottoman Empire have been attempted to clarified through examples. The topic has been divided into two titles as “The Understanding of Religious Culture by the Statesmen and Rulers” and “People’s understanding of religion and life style”. Under these titles, the understanding of jihad/warring, religious belief and practical applications have been analysed via examples from real life from the point of religious language with a view to both the rulers and the common people.

Key Words: Ottoman Empire, Religion, Religious life, Gaza, Mehemmed Neshri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ (Djihân-nümâ)*.

SUNUŞ

Osmanlı Devleti’nin din ile ilgisi ve yönetiminde bulunan insanların dini hayatı daha çok devletin devlet olduğu, kuruluşunu tamamlayıp yükseldiği dönemden sonraki bilgilerle somutlaştırılmış gibidir. Bunun önemli bir sebebi devletin gelişimine paralel olarak ilerleyen tarih yazıcılığının sunduğu malzeme bolluğu ve yoğunluğudur. Ancak, sayıları az olsa da ilk Osmanlı tarihçilerinin devletin kuruluş safhaları ile ilgili aktardıkları bilgilerin sonraki tarih yazarlarının temel kaynakları olduğunu unutmamak gerekir. Dolayısıyla Osmanlı ve din ilişkisi incelenirken bol malzemeli dönemler üzerine eğilmekle birlikte, dinin tarihi süreç içerisinde bu hanedanın yönetim anlayışına etkisi ve toplumun yaşamındaki yeri ile ilgili değişimi, ilk kaynakların malzemesini de dikkate alarak belirlemekte yarar vardır. Söz konusu kanaatten hareketle Osmanlı kuruluş döneminin (1299-1453) din kültürü ve hayatı konusunda ilk tarih kronikleri üzerinde bir dizi tematik okuma yapmayı hedefledik. Bu ilk çalışmamızda kuruluş devrine en yakın tarih yazarlarından –büyük oranda Âşıkpaşa-zâde’ye dayansa da–*Kitâb-ı Cihan-nümâ* müellifi Mehmed Neşrî (ö.1520)’nin anlatılarını esas alacağız.¹ Devam edecek tematik okumalarımızla, ilerde Osmanlı’da din kültürü ve hayatına ilişkin verileri bir araya getirip konuya daha bütüncül yaklaşabileceğimizi ummaktayız.

1 Çalışmamızda tarih yazarı Mehmed Neşrî’nin aktardığı verilere dayanmamızın nedeni, onun Osmanlı Devleti’nin kuruluş dönemine ilişkin bütün malzemeyi görmüş ve biliyor olma ihtimalinin yüksek oluşudur. Çünkü o, Ahmedî, Oruc. b. Âdil, Âşıkpaşa-zâde ve Tursun Bey gibi kuruluş dönemi Osmanlı tarih yazarlarından sonradır. Ayrıca zamanına kadar yazılmış olan anonim *Tevârih-i Âl-i Osmânları* ve *gazânâmeleri* görmüş ve onlardan da yararlanmış olabilir. Ek olarak Neşrî’nin *Kitâb-ı Cihannümâ*’sının ilk tenkidî tarih olarak kabul edildiğini ve *Âşıkpaşazâde Tarihi*’nin âdetâ sistemleştirilmiş şekli olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir.

Kitâb-ı Cihan-nümâ üzerinde yaptığımız incelemelere göre, konuyu yöneticilerin din kültürü ve anlayışları ile halkın din kültürü ve hayatı şeklinde iki ana başlıkta ele alacağız.

1. Yöneticilerin Din Kültürü ve Anlayışları:

Osmanlı hanedanının ilk yöneticileri yeni bir din veya hukuk sistemi oluşturmuş değillerdir. Kendilerinden önce Anadolu'ya gelip yerleşmiş bulunan Müslüman Türklerin yaşayış tarzlarını, din, hukuk, ahlâk, iktisat, âdet, örf ve diğer özelliklerini taşımışlar, yüzyıllardır Müslüman ve Müslüman-Türk devletlerinde işlemekte olan ve büyük ölçüde müştereklik arz eden bir yapıyı miras olarak almışlardır. Dolayısıyla burada kaydedeceğimiz bilgiler, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Osmanlı yöneticilerinin din kültürü ve anlayışlarını Neşrî'nin anlatılarına göre tespit etmekten ibarettir.

a. Yöneticilerin Gazâ Anlayışları ve Kullandıkları Din Dili

Osmanlı Devleti'nin kurucusu kabul edilen Osman Bey'den önce, konu ile ilgili Ertuğrul Bey hakkındaki bazı rivayetlere kısaca değinmekte yarar vardır. Neşrî, Ertuğrul Bey 400'e yakın adamıyla Anadolu'ya doğru ilerlerken, Selçuklu Sultanı Alaüddin'in ise Moğol askerleriyle savaş halinde olduklarını ve mağlup olmak üzere olduklarını anlatırken, Ertuğrul Bey'in adamlarıyla durumu müzakere edip, onların mağlup tarafa yardımı zor bir iş olarak görüp galiplerden yana olmak fikirlerine tepki göstermesi ve Hızır gibi zor zamanda çaresiz kalanların imdadına yetişmek gerektiğini söylemesi² din kültürü ve kullandığı din dili bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca Neşrî'nin, çaresiz kalanın başından ızdırabı defedenin bin hac etse de böyle bir sevabı elde edemeyeceği anlamını taşıyan bir beyti zikretmesi,³ İslâm'ın en önemli görülen bir ibadetinin zaman zaman kıyaslamalara konu olduğunu göstermektedir.

2 "Ertuğrul eytdi: "Hey yârenler, cenge tuş (rast) geldük. Yanımızda kılıç götürürüz. Avret gibi geçüb gitmek erlik değıldür. Elbette şunların birine muâvenet itmek gerek. Gâlibe mi muâvenet idelüm, yoksa mağluba mı?" Eytdiler: "Mağluba muâvenet asîrdür (zordur). Âdemümüz azdur ve hemyeğine kuvvet dimişlerdür" didiler. Ertuğrul eytdi: "Bu söz merdâneler kelâmı değıldür. Erlik oldur-kim mağluba yardım idevüz. Hızır gibi bun deminde (zor zamanda) biçârelere medet yitişe. Dest-gîr (yardımcı) olavız" didi." Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, Neşr. Faik Reşit Unat- M. Altay Köymen, TTK yay., Ankara 1995, I, 63. İslam-Türk inançlarında Hızır konusu için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Hızır-İlyas Kültü*, İstanbul 2007.

3 "Bin hac iderse bulmıya kes(kişi) ol savabı kim, Vaktında çâresüzden ide def'i ıztırâb." Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 63.

Anadolu Selçuklu Sultanı Alâüddin Keykubad b. Ferâmürz'den kılıç kuşanan Osman Gazi (1299-1326), gazâ anlayışı noktasında ilk tespitlerde bulunabildiğimiz Osmanlı yöneticisidir. Onun, atası Ertuğrul gibi kimseye muhtaç olmadan güç ve geçim kaynağını gazâ ederek elde etme, bununla da hem dünya hem âhireti kazanma şeklinde bir beklentisinin olduğunu ifade ettiğini görmekteyiz.⁴ Onun bu uğurdaki halisane niyetinin bilindiğini anlatan Neşri, Bilecik fethiyle ilgili olarak “*kâfirlerden ne feth ederse ona helal olsun*” denildiğini belirterek, Osman Bey'e ve evladına bu yüzden “Gazi” denildiğini kaydetmiştir. Ona göre Osmanoğullarını diğer sultan ve hükümdarlardan farklı kılan husus onların mü'minlerin topraklarına ilişmeyip sırf gazâ ve cihad anlayışıyla gayr-i müslim beldelere akın etmeleridir.⁵

Osmanoğullarının söz konusu hassasiyetini gösteren bir başka örnek ise, yine Osman Gazi'nin Germiyan'dan Çavdarlı oğlunun maiyetiyle birlikte esir edilmesinden sonra “*Bu zalimler müslümanlardır, öldürmek olmaz*” diyerek öldürülmemelerini emretmesidir. Osman Gazi bu durumda onları kendilerine ihanet etmeme sözü alarak serbest bırakmıştır.⁶

Orhan Gazi'nin ilk gazâsı ise babası zamanındadır. Onun Çavdarlı Tatar oğlu üzerine gazâ için görevlendirilmesi Osman Gazi'nin emriyledir. Daha önce Müslüman oldukları için öldürülmelerine izin vermediği Çavdarlı Tatar oğlu hakkındaki görüşünü zaman içerisinde değiştiren Osman Gazi, “*oğul, eğerçi bu Tatar ile ahd idüp and virüb gönderdük, ammâ Tatar and bekler tâife olmaz. Ben bunda oturayın. Bu kere var; sen gazâ it. Ümiddür ki Hak teâlâ zafer vire*” diyerek oğlunu görevlendirmiştir. Burada dikkatimizi çeken bir husus da Orhan Gazi'nin bu ilk seferinde beline “dua kılıcı” bağladığı ifadesinin kullanılmasıdır.⁷

Osman Gazi'nin gazâ anlayışını yansıttığını düşündüğümüz bir durum da onun mirası konusudur. Hayatında samimiyet ve ihlasla mücadele verdiğini çeşitli örneklerle tespit ettiğimiz Osman Gazi, Ahi Hasan'ın miras paylaşımında ifade ettiği gibi fethettiği beldelerden başka hiçbir hazine bırakmamıştır. Altını ve akçesi yoktur. Birkaç giyim ve özel eşyasından başka, birkaç

4 “*mahzâ etmeği (ekmeği) gazâdan çıkarayın ve hiçbir melike ihtiyaç göstermeyeyin; hem dünya ve hem âhiret elüme girsün*”, Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 53.

5 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 53.

6 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 123.

7 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 125.

at ve koyunu vardır.⁸ Oğlu Alaeddin Paşa ise bütün bunları birer çobanlık/padişahlık alameti olarak değerlendirip, babasının bunları gazâ için sakladığını ileri sürüp miras edecek bir şey olmadığını belirtmiştir.⁹ Orhan Gazi kendisine beyliği teklif etmişse de, Alaeddin Paşa babasının sağlığında Orhan Gazi'ye olan teveccüh ve güvenini hatırlatarak beyliğe yaklaşmamıştır.¹⁰

Orhan Gazi'nin yanında vezir/yardımcı olması talebini de geri çeviren Alaeddin Paşa Osmanlı ailesinden münzevi hayat sürmeyi tercih eden ilk kişi olmuştur. Bu da hanedan üyesi yöneticilerin gazâ ve cihad anlayışlarıyla ilgili farklı bir tutumdur. Zira Orhan Gazi'nin kardeşi Alaeddin Paşa kendisine yapılan ısrarlara rağmen yönetim işlerinden uzak kalmış, Orhan Gazi'den sadece Bursa'nın merkez ilçesine bağlı Fodra köyünü isteyerek orada bir tekke ve mescid kurmuş, münzevi bir hayat sürmüştür.¹¹

Orhan Gazi (1326-1359) de babası gibi Müslümanların can ve malını korumayı, dolayısıyla varlıklarını devam ettirmelerini sağlamayı bir görev adanmış gözükmektedir. Gayr-i Müslimlere karşı cihada devam etmiştir. Kimileriyle savaş etmiş, kimilerinin ise boyun eğme/teslim olmalarını kabul etmiş, böylelikle çeşitli beldeleri Osmanlı hakimiyetine katmıştır.¹² Orhan Gazi teslim olma durumlarında ise İslam hukukunca ortaya konan hükme¹³ sadık

8 Neşri'nin Osman Gazi'nin mirası ile ilgili kaydı şu şekildedir: "... dahi anda hazır olan azizler cem oldular; tâ-kim Osman'un malını oğlanlarına kismet idüb miras ideler. Hiç hazinesi bulunmadı. Heman bu feth olunan memâlikden gayri. Altun ve akça yoğdı; Sonuna Osman Gazi'nün heman bir yinice sırtak tekelesi, dahi bir yancuğu, ve bir tuzluğı ve kaşıklığı ve bir sokman edüğü kaldı. Ve sırtak tekele dahi Tonuzlu (Denizli) bezinden olurdu. Arkasını alemlü iderlerdi. Ve Ala-şehir ıvladisundan kızıl sancakları olurdu. Ammâ birkaç tavile iyü atları ve birkaç sürü koyunları varidi. Ve dahi Sultan-Öyüğü'nde birkaç öğrek yundları ve bir nice çift eyer depingüsi kaldı. Bu mezkurattan gayri nesne bulunmadı...". *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 149.

9 "Alâüd-dîn Paşa eytdi: 'Bu vilayete çobanluk itmeğe padişah gerekdür kim cemi reayayı ve sipâhîyi görüb gözede. Bu atlar ve yundlar ve koyunlar cümlesi anun ola. Zira hep bunlar esbab-ı şâhidür. Babam gazâ için saklamışdur. Bizim miras edecek nesnemiz yokdur' didi." Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 149.

10 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 149.

11 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 149.

12 Orhan Gazi'nin ve diğer Osmanlı beylerinin mü'mine rahmet, kâfire âfet tavrı bilindiği üzere Feth süresinde yer alan tanıma dayanmaktadır. Fetih süresi 29. âyette "Muhammed Allah'ın elçisidir. Onun yanında bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler..." buyurulmaktadır. Neşri de Orhan Gazi'nin söz konusu tavrını şu şekilde nazmetmiştir:

"Mümine rahmetdi, âfet kâfire,
Salmışidi bin mehâbet kâfire.

Mihri idi mümine anun şifa,

Kahri idi kâfire ölmek şifa." Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 161.

13 "O halde, onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse, o takdirde Allah onlara saldırmak için size yol vermez." Nisa sûresi: 4/90.

kalarak gereğini en güzel şekilde uygulamıştır. Nitekim İznik'in Osmanlı hakimiyeti böyle bir aman dileme ile gerçekleşmiştir. İznik'in yönetimini elinde bulunduran bir kadın, yanındakileri toplayıp “*Ben bu Türk ile çıkışamazın. Zira bizden ölürse zayidür, yabana gider. Eğer anlardan ölürse bizimle kan düşmanı olurlar. Ebedî üzerimden Türk gitmese gerekdür. Çaresi kaleyi amana la virmekdür*” diyerek aman diledikten sonra, Orhan Gazi'nin görevlendirdiği adamlar korumasında, kimsenin kendilerine ilişmelerine fırsat verilmeden şehri terk etmeleri ve İstanbul'a ulaşmaları temin edilmiştir.¹⁴

Orhan Gazi'nin gazâ anlayışını oğlu Süleyman Paşa ile aralarında gerçekleşen bir istişare net bir şekilde yansıtmaktadır. Neşri'nin anlatılarına göre Orhan Gazi'nin Rumeli'ye geçmesinin arkasında da İslam nurunu orada yaymak, küfür karanlığını ortadan kaldırmak fikri vardır. Onun bu konudaki arzusunun oğlu Süleyman Paşa gerçekleştirmiştir. Karesi Beyliği'ni bertaraf ederek Rumeli'ye geçmeye çalışan Süleyman Paşa, Cimbe (Zimpe) hisarını ele geçirmek için bir gayr-i müslimi casus olarak kullanmış, beraberindeki gazilerle sallara binerek karşıya geçmişlerdir. Burada gazi tanımı ile ilgili olarak söylenen “... şunların gibi gaziler ki, iş başa düşecek, dönüp kaçmaya. Biri öldüğü yerde kalanı dahi ölünce çalışsa....”¹⁵ şeklindeki sözler dikkat çekicidir. Buna göre gazi, üzerine düşen görevden kaçmayan, ölünceye dek görevini yerine getirmek için çabalayandır.

Orhan Gazi'den sonra yönetime gelen Sultan Murad Gazi (1359-1389)'nin ilk döneminde, Rumeli'ye tekrar geçiş ile ilgili meydana gelen istişari toplantı gazâ anlayışının farklı bir yönüne işaret etmektedir. Her zaman olduğu gibi ulema ile cihad kararlarını istişare ederek alan Osmanlı yönetimi, bu defasında Bursa'nın tehdit altında olduğunu düşünerek Rumeli'ye yeni seferler düzenlemek istemektedir. Oysa Ankara bölgesinde Müslümanlar, başka Müslümanlar tarafından zulüm ve baskı ile karşı karşıyadırlar. Bu durumda ulema, kâfire karşı gazânın farz-ı kifaye olduğu; müminler üzerinden zulmü kaldırmanın farz-ı ayn olduğu şeklindeki görüşlerini belirtince, Sultan Murad Gazi gazâyı erteleyip müfsid Müslümanlar üzerine yürümüştür.¹⁶

14 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 151-153.

15 Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 175.

16 Gelişme Neşri tarafından şöyle anlatılmıştır: “...etrafın mülûku Bursa'ya kasd itdiler. Sultan Murad Gazi âni işidüb ulemayı cem idüb, istiftâ idüb, eytdi: ‘İş-bu leşkeri kâfir niyyetine cem’ idüb müteveccih oldum-kim, Geliboli'dan geçüb küffâra gazâ idem. Bu tarafdan müluk-ı zaleme, müslimin üzere kasd

Murad Han Gazi'nin gazâ anlayışında dini hassasiyetin son derece ön planda olduğunu gösteren bir başka örnek ise, damadı Karamanoğlu Alaaddin Bey'in mazlum Müslümanlara saldırarak onlara zarar vermesini, kendisini kafiye karşı gazâdan alıkoymak şeklinde değerlendirmesidir. Murad Han Gazi, bu durumun ayrıca kendisini müminlere kılıç doğrultmaya mecbur bırakmasından da rahatsız olmuştur.¹⁷

Murad Han Gazi gazâya verdiği önemle, şan ve şöhreti¹⁸ İslâm âlemine yayılan ilk Osmanlı yöneticisi olmuştur. Neşri'nin aktardığı bilgilere göre zamanın Mısır sultanı ez-Zâhir Seyfüddin Berkuk ona bir elçi göndermiş, kendisine "Sultânü'l-guzzât ve'l-mücâhidîn (Gâzilerin ve mücahidlerin sultanı)" şeklinde hitap etmiş ve imkan olsa her gazâda onun yanında hazır bulunmak arzusunda olduğunu beyan etmiştir.¹⁹

Murad Han Gazi uzak beldelerden övgü ve destekler alırken, damadı Karamanoğlu Alaaddin Bey onunla rekabetten geri kalmamıştır. Murad Han bu durumdan çok huzursuzdur ve 1386 yılında Karamanoğulları üzerine nihai bir hamle gerçekleştirmek istemiştir. Onun sefer vesilesiyle takındığı tavır ve dile getirdiği söylem ise, gazâ anlayışında yeni bir yaklaşım ve ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi mazlum Müslümanlara saldırarak onlara zarar verilmesini, kendisini kafiye karşı gazâdan alıkoymak şeklinde değerlendiren Murad Han Gazi, bu olay özelinde ortaya çıkan durumu "mâni-i gazâya gazâ, gazâ-yı ekberdür (gazâya engel olana karşı gazâ,

idiler. Küffar niyetine cem olan leşkerle bunların muharebesi câiz olub, gazâ niyyetin tehir itmek revâ olur mu? didi. Ulemâ eytdiler: 'küffâra gazâ nefir-i âm olmasa, farz-ı kifâyedür. Ammâ müminlerden mezâlimi def' itmek farz-ı ayundur' didiler. Pes Sultan Murad Gazi dahî gazâyı tehir idüb, dönüb, serhadd-i Rûma, Kal'a-i Selâsil'e geldi ki -şimdi ana Engüri (Ankara) dinilir- ol diyârun müfsidlerin kam' itdi (kırdı geçirdi)..." . Kitâb-ı Cihan-nümâ, I, 191.

17 Neşri gelişmeleri şöyle anlatmıştır: "... haber geldi-kim Karamanoğlu Alâüddin Beğ bağı olub, gelüb il urdı didiler: Gazi Murad han işidüb, gam-gîn (hüzünlü) olub, a'yân-ı devleti ve erkân-ı saltanatı cem' idüb eydi: 'şol ahmak zâlimün idüğü işleri görün; ben Allâhü teâlâ yolunda din gayretine çalışub, iklimumu koyub, bir aylık yol kâfir içine girüb, gice ve gündüz ömrümi gazâyı sarf itmeğe niyet klub, tış u işreti terk idüb, belâ vü mihnet ihtiyar idem; dahi ol gele bir bölük mazlum müslümanların üzerine düşe, gâret (yağma) ide, incide! Ey gaziler! Bu zalimleri nice ideyin, beni gazâdan men' idüb müslümanlara üzerine kılıc salmağa irtikab itdürür. Ve eğer feragat idüb cihad ve gazâyı meşgul olursam Müslümanlar zalim elinde giriftâr (esir, düşkün) olurlar. Ve eğer üzerine varırsam, gazâ kılan gazilerin kılıcın mü'minler üzerine döndürmek lazım gelür' deyü hayli tereddüd çekdi." . Kitâb-ı Cihan-nümâ, I, 215-217.

18 27 yıllık saltanatında Anadolu'da ve Rumeli'nde 37 önemli savaş yapılmış ve hepsi de zaferle sonuçlanmıştır. Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, İstanbul 2009, 54; Neşri de Murad Han Gazi'nin ömrünü gazâya adanmış olduğunu, onun etmiş olduğu gazâyı Osmanlı neslinden hiçbir padişahın etmediğini ifade etmiştir. Bkz. *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 307.

19 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 217.

en büyük gazâdır, cihaddır)” şeklinde ifade etmiş ve “gazâ-yı ekber (büyük gazâ)” tanımını ortaya koymuştur.²⁰

Murad Han Gazi, Karamanoğullarını bozguna uğratıp Konya’ya girdikten sonra da yine dini hassasiyetinin bir eseri olarak, askerlerine halktan zorla bir şey almayı yasaklamıştır. Defalarca af dileyip sözünde durmayan damadı Alaaddin Bey, bu defa kızının yalvarıp yakarmaları sonucu bağışlanmıştır.²¹ Burada onun adaleti, büyüklüğü ve hoşgörüsü dikkatleri çekmektedir.

Murad Han Gazi’nin gaza anlayışında ve uygulamasında orantısız güç kullanmak da yoktur. Bu konudaki hassasiyetini, Tekeoğullarının kendisine düşmanlık beslediği ile ilgili haberlere verdiği karşılıkta görmekteyiz. O, bu beyliğin çok zayıf olduğunu, ellerinde iki kasabalarının olduğunu, bunlar üzerine gazâ etmenin utanç verici olduğunu belirterek “Şahine sivrisinek kovmak yaraşmaz” demiş, Tekeoğulları üzerine yürümemiştir.²²

Kendisine gönderilen elçi konusunda da gazâ anlayışına işaret olan Murad Han Gazi, çok kızdığı Lâz (Sırp) bir elçiye “eğer elçiye ölüm olsaydı, fi’lhal seni depelerdüm” diyerek bu konuda kendisini bağlayan bir söz ve uygulamaya atıfta bulunmuştur.²³ Onun için düşmanlığın asıl kaynağı ve mercii çok önemlidir. Yapılan düşmanlığı kendi şahsına değil, Müslümanlara ve mensubu olduğu dine karşı değerlendiren Murad Han Gazi, karşısındaki güce İslam kılıcının gücünü göstermek arzusunda olmuştur. Bunun neticesinde ortaya çıkan gazâda da niyetine uygun olarak Allah’ın yardımı ve Hz.Muhammed’in ruhanîyetini kesinlikle yanında bulacağına inanmış, bunun için dua ve niyazlarda bulunmuştur.²⁴

20 Söz konusu tanımın ortaya konması Neşri tarafından şöyle anlatılmıştır: “... Sultan Murad Han Gazi dahi cevap verdi ki ‘bire hey müdbir ve müfsid ve zâlim, benüm kasdum ve işüm gice ve gündüz gazâyâ dürişmekdür. Benüm gazâma mani olub, Müslümanları ben gazâda iken incidersün. Ahd ü aman bilür âdem değılsin. Seni kam itmeyince, ben huzur ile gazâ idemezsin. Nice barışmak ki **mani-i gazâyâ gazâ, gazâ-yı ekberdür.** Hazır ol vaktuna, işte vardum’ didi...” . *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 219, 223.

21 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 231-233.

22 Neşri konuyu şöyle anlatmıştır: “... ve anda Sultan Murad Gazi’ye Teke-oğlu yağıdur (düşmandır) deyü haber virdiler. Hünkâr eytdi. ‘Bir fakirdür. Elinde iki kasabası var; birü Antalye, biri Istenoz (Korkuteli). Anun ne mikdarı var ki bana yağı ola. Şimdi anun üzerine varmak bize ârdur; şahine sivrisinek kovmak yaraşmaz’ diyüb yine Bursa’ya azm itdi....” . *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 235.

23 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 269.

24 Neşri’nin konuyu destekleyen kayıtları şu şekildedir: “Hünkâr eytdi: ‘... ol mel’un bunun gibi lâf u güzâf ursa, aceb mi ki İslâm kılıcın görmemişdür. Kimse tabancasın yimeyen, kendü tabancasın demürden sanır. Ve kedi karanu(karanlık) evde kendüyi arslan tevehhüm ider (sanır). İnşaaallah ona Türk erliğin gösterem.’; Hünkâr eytdi: ‘... Ey mel’un, cehennem iti pelid! Eğer cihanın leşkeri dahi sizinle olursa, Allah inâyetiyle, Muhammed mu’cizâtiyle cümlesinin kanını toprağa karub, anları karga gibi

Neşrî, Murad Han Gazi'nin gazâyâ çok önem verdiğini muhtelif tarihî olaylarla ele alırken, eserinde onun gazâ konusundaki genel tavır, görüş ve bilgilerini ihtiva eden özel bir başlığa yer vermiştir. Savaşların oluş şart ve şekilleri ile İslam'ın muzafferiyeti anlamına gelen başlık altında, I. Kosova savaşı öncesi Murad Han Gazi'nin oğlu Bayezid Han, Ali Paşa ve Evrenoz Bey ile istişari birtakım diyalogları bulunmaktadır. Bu diyalogda Allah'ın yardımının Müslümanlarla birlikte olduğu; onun yardımı olduktan sonra bir müslüman ile bir ordunun bile baş edemeyeceği; eğer üstün gelirse mutlu olunacağı; şayet öldürülürse şehitlik makamına erişileceği; Bakara sûresi 249. âyete istinaden nice az toplulukların Allah'ın izniyle sayıca çok topluluklara gâlip geldiği; Hz. Peygamber'in bir sözüne istinaden burnuna gazâ tozu girenin cehennem koku ve buharını görmeyeceği ifade edilmiştir.²⁵ Ayrıca Murad Han'ın gece herkes çekildikten sonra abdest alıp iki rekat hâcet namazı kıldığı ve ardından yaptığı dua nakledilmiştir. Daha önce üzerinde durduğumuz gibi buradaki kayıtlarda Murad Han'ın yönetici sorumluluğu, gazâyı mal mülk için yapmadığı ve Müslümanların helakine sebep olmaktan Allah'a sığındığı hususları tekrar işlenmiştir.²⁶

Dördüncü Osmanlı padişahı Bayezid (Yıldırım) Han (1389-1402), Neşrî'nin anlatılarına göre bireysel yaşam tarz ve anlayışı itibariyle önceki Osmanlı yöneticilerinden farklılık gösterse de,²⁷ ecdâdı gibi devletin bekasını, tebaasının mal, can ve namus güvenliğini temin noktasında çok farklı olmamıştır. Yıldırım Bayezid Han, ilk olarak babasının vefatıyla Anadolu'da ortaya çıkan karışıklıklarla ilgilenmek durumunda kalmıştır. Bu nedenle devletin Balkanlar'daki ilerleyişi durmuştur. Anadolu'da ortaya çıkan ayaklanmaların tamamını bastırdıktan sonra Yıldırım Bayezid Han, Silivri ve Selanik'i Osmanlı hakimiyeti altına almış, İstanbul'u yedi ay muhasara etmiştir. Bu seferde fetih gerçek-

ayıklayub, binini bir kezden kırub, kendüün başın keserim... diyüb...": "...Hünkâr teaccüb edüb eytdi: 'Bu mel'un ne çok leşker (asker) cem' eylemiş. Biz ki bu vechile leşker cem' itdük, hiç bunun fevkinde (üzerinde) leşker cem' olmaz sanurdum. Bu mel'unun leşkeri iki bizim leşkerimizce, belki dahi artuk (fazla) diyüb', Hak teâlâya tazarru' ve nâliş(yakarış) idüb, eytdi: 'Îlâhî! Nûr-ı Muhammed resûlullah hürmetiçün bu müminlere sen inâyet kıl, beni müminlerin helâkine sebep kılma' didi.'". Kitâb-ı Cihan-nümâ, I, 269-271.

25 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 279-285.

26 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 285-287.

27 Neşrî onun özellikle tahta geçişinin ilk yıllarında kendisine hediye olarak sunulan bir Sırp kıızı aracılığıyla şarap içip işret etmeyi adet haline getirdiği ve bunun Osmanlı neslinde bir ilk olduğunun altını çizmiştir. Bkz. *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 331-333.

leşmemiş, ancak Bizans yıllık 10.000 Filori haraca bağlanmıştır. Burada Yıldırım Bayezid'in İstanbul içinde bir Müslüman mahallesi kurulması, burada bir mescid inşa edilmesi ve kadı tayin etmek isteği onun yapmış olduğu fetih hareketlerindeki gazâ anlayışına işaret eden önemli veriler arasındadır.²⁸

Neşri, Yıldırım Bayezid'in daha sonraki fetihlerinden kısa kısa bahsetmiştir. Bizans'ın yardım isteği, Papa'nın kışkırtmaları ve Osmanlıları Balkanlar'dan atmak istemeleri neticesinde ilk kez Avrupa'nın büyük devletlerinin de katıldığı, ortaçağın Osmanlı'ya karşı düzenlenen en büyük Haçlı Seferi olan Niğbolu Savaşı'na (1396) da çok kısa değinmiştir.²⁹ Onun önem verdiği safha daha çok Yıldırım Bayezid'in Anadolu'ya yaklaşan Timur-leng'e karşı mücadeleleri olmuştur.

Yıldırım Bayezid ile Timur-leng arasında rekabet ve gerginlik oluşturan unsur bilindiği üzere Anadolu'daki bazı beylerin Timur-leng'e Bayezid Han'ı şikayetleri ve ona karşı yardım dilemeleridir. Bir Osmanlı yöneticisi, bir kez daha başka bir Müslüman yöneticiyle karşı karşıyadır. Burada daha önceki Osmanlı yöneticilerinde olduğu gibi, Bayezid Han'ın gazâ gerekçelerinin açıkça ele alındığını görememekteyiz. Hatta bu defa bazı beylerin şikayetlerine göre zalim ve müfsid olanlar Osmanoğullarıdır. Neşri'nin anlatılarına göre daha önceki benzer durumlarda gerçekleştirilen ulemadan cevaz alma bu defa gerçekleştirilmemiş ve iki Müslüman taraf Cuma namazlarını kıldıktan sonra cenge tutuşmuşlardır. Bilindiği üzere 1402'deki Ankara savaşında Yıldırım Bayezid yenilmiş, Timur-leng'in yanında esir olarak kalan bu büyük Osmanlı hükümdarı 43 yaşında vefat etmiştir.³⁰

Fetret devri (1402-1413), Yıldırım Bayezid Han'ın oğulları arasındaki üstünlük mücadeleleriyle geçmiştir. Kardeş kardeşe yapılan mücadelelerde, Emir Süleyman, İsa Çelebi, Musa Çelebi ve Çelebi Mehmet bir anlamda maiyetlerindeki müslümanları da karşı karşıya getirmişlerdir. Ortaya çıkan bu manzaranın, daha önce Osmanlı yöneticilerinin gazâ ve cihad anlayışları ile

28 Yapılan anlaşma sonrasında Tarakçı Yenicesi halkının tamamı oluşturulan mahalleye yerleştirilmiş olup, bu durum Yıldırım Bayezid'in Timur'a yenilmesine kadar devam etmiştir. Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 329-331.

29 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 331.

30 Neşri onun intiharını şu şekilde anlatır: "...Bayezid Han gayet gayretlü ve tiz nefisdi. İştidi-kim memleketini Timur-leng Tatarla karamanoğluna virdi. Bilesinde zehri vardı. Gayretinden kendüyi sakınmayub, düşman elinde zebun olub, "Memleketi eller elinde görmeden ölem yeğdür" diyüb kendü nefisini helâk eyledi...". Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 353, 363.

ilgili yaptığımız alıntılara bakılarak bir tahlilinin yapılması çok güçtür. Ancak şu kadarını söyleyebiliriz ki, sözü edilen hanedan içi mücadeleler tarihen sabit olmakla birlikte istenmeyen, hoş karşılanmayan bir durumdur. Neşrî de zannediyoruz aynı bakış açısıyla konuya ilişkin rivayetleri önceki tarihçilerin kaydettiği gibi almış, ek bir açıklama veya değerlendirmede bulunmamıştır.

Neşrî tarihinde, Osmanlı yöneticilerinin gazâ/çihad anlayış ve uygulamalarına ilişkin verilerin aktarımı, devletin içerisinde bulunduğu kaos ortamını yok ettikten sonra Bursa'yı merkez edinen ve 1413 yılında müstakil padişah olan Sultan Mehmed'in icraatlarıyla devam etmektedir. Onun ataları gibi Müslümanların birliğine çok değer verdiği bilinmektedir. Bu konuda yönetiminin ilk yıllarında Bursa'ya saldırmış, şehri yakmış-yıkılmış olan Karamanoğlu Beyliğini zalim ve dinsiz olarak nitelemesi, kendisinin ömrünü Müslümanların yoluna feda etmişken bu beyliğe gereken cezayı vermek için dahi yapacağını doğru olup olmayacağı konusunu istişare etmesi dikkat çekicidir.³¹ Karamanoğlu Mehmed Bey'in yaptığı ihanetlere karşılık onu defalarca affeden Sultan Mehmed, bir defasında da açıkça bundan böyle Müslümanlara zarar vermemesini öğütleyerek yine affetmiş, ancak o "Benim Osmanlıya düşmanlığım kıyamete kadar sürecektir" diyerek hiçbir zaman sözünde durmamış, padişahın Müslümanların can ve malını kutsal sayan tavrını anlamamıştır.³²

Sultan Mehmed'in 1421 yılında vefatı üzerine tahta geçen Sultan Murad (II) Han Gazi, yönetiminin ilk yıllarında Neşrî'nin "*Hikâyet-i Düzme Mustafa*" başlığı altında uzunca bahsettiği bir bunalım dönemiyle karşı karşıya kalmıştır.³³ Düzmece Mustafa olayından faydalanan bazı beyliklerle tekrar ortaya çıkan mücadeleler, Anadolu'da yeniden birlik sağlama ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Onun söz konusu çabalarından sonra özellikle gayr-i Müslimleri hedef alan se-

31 Neşrî konuyu şöyle anlatmıştır: "... *Sultan Mehmed, Karaman oğlu'nun bunun gibi mühmel işini işidicek sürüp Bursa'ya gelip, ehl-i islama olan hakarete tamam vâkıf olup, gam-nâk oldu. Tez vezirlerini katına okuyup eyitti: "Karaman oğlu ne zâlim ve ne bi-dindir ki, ben nîzâm-ı âlem için memleketimi koyub, birkaç aylık yol tahtımdan irâğ (uzak) olub, gece gündüz ömrümü Müslümanların yoluna feda edip, reâyâyı mezâlimden halâs etmeğe niyet edeyim. Dahi ol gele, bir sürü mazlûm Müslümanların üzerine düşüb, mallarını gaaret edip, avret ve oğlanları çeke, incide. Ey vezirler bu zâlime nice edeyin" dedi....". Kitâb-ı Cihan-nümâ, II, 527.*

32 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 535.

33 Geniş bilgi için bkz. Fahamettin Başar, "Mustafa Çelebi, Düzme", *DİA.*, İstanbul 2006, XXXI, 292-293; Ferhan Kırıldökme Mollaoğlu, "Düzmece Olarak Anılan Mustafa Çelebi ve Bizans (1415-1416/17)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 49, 2 (2009), 173-185.

ferleri söz konusudur. 1427’de Sırbistan’a yönelik hazırladığı seferde,³⁴ 1430’da Selanik fethinde³⁵ ve gittiği diğer gazâlarda, ataları gibi Müslüman tebaasını düşmana kırdırmamak için çok dua ve niyazda bulunmuş, gazâ önceleri hacet namazı kılarak dini anlamda Allah’ın korumasına sığınmıştır.³⁶

Neşrî’nin ifadelerine göre oğlunun hayatta iken nasıl padişahlık ettiğini dünya gözüyle görmek isteyen Sultan Murad (II) Han Gazi, 1444 yılında tahttan çekilmiş, ancak bunu fırsat bilen Haçlılara karşı Varna (1444)³⁷ ve II. Kosova (1448)³⁸ muharebelerini kumanda etmek zorunda kalmıştır. Onun söz konusu savaşlarda da, devletinin devamını Müslümanların, dolayısıyla İslâm dininin yeryüzündeki varlığının devamına bir araç olarak gördüğü işlenmiştir.

Neşrî, Fatih Sultan Mehmed dönemi ile ilgili olarak ise İstanbul’un fethine geniş yer ayırmıştır. Fatih Sultan Mehmed, daha önceki Osmanlı yöneticilerinin “gazâ-yı ekber (büyük cihad)” tanım ve yaklaşımına bir farklılık getirmiştir. Ona göre gazâ-yı ekber, İstanbul’un fethidir. Bu gazâyı yücelten şey Hz. Peygamber’in sözüdür ve bu söz dikkate alınarak İstanbul’un fethine azmedilmesi çok önemlidir.³⁹ Nitekim Fatih Sultan Mehmed fetih niyetini ilan ettikten sonra, âlimlerden, şeyhlerden, dervişlerden, tekkelerdeki abdallardan, Müslüman halktan nice gönüllü genç ve yaşlı “gazâ-yı ekberdir” diye bu fethetmeye katılmak istemiştir ki, bunların sayısı yönetimin elindeki asker sayısını kat kat geçmiştir.⁴⁰

Hayatının büyük bir kısmı fetihle geçen Fatih Sultan Mehmed, fethettiği yerlerde daha önceki uygulamalara dayanarak kiliseleri mescide çevirmekten, çanlıkları yıktırıp yerlerine minare yaptırmaktan çekinmemiştir.⁴¹

Gazânın/cihadın dindeki yeri ile ilgili Trabzon fethi sırasında Uzun Hasan’ın anası Sâre Hatun ile aralarında geçen diyalog ise fetih politikasında dinin son derece belirleyici olduğunu göstermektedir. Fatih Sultan Mehmed,

34 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 591.

35 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 613.

36 Neşrî’nin anlatılarında söz konusu hassasiyetler şu şekilde yer almaktadır: “... *Heman-ki Sultan Murad küffar leşkerini gördü, derhal atından inip, iki rekât hacet namazını kılab, Allâhü Teâlâya niyaz edib, yü-zünü toprağa sürüb, eyitti: “Yâ ilâhî, seyyidi ve mevlâyî! Bu bir bölük bi-çâre mü’min kullarını, benim günahım çokluğundan ötürü küffar elinde zebûn etme. İlâhî! Habîbib hürmetiyeçün ümmetini sen sakla. Ve sen Mansur ve muzaffer eyle” deyip, başını kaldırıb, niyazdan fâriğ olıcak, heman niyet-i gazâ deyip, atına süvar oldu....*”. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 665.

37 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 649-657.

38 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 659-675.

39 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 689, 707.

40 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 689-691.

41 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 715, 741, 787, 825, 829, 837.

Trabzon'un kendisine neden gerek olduğunu söyleyip, onca fetih zahmetine neden katlandığını soran Sâre Hatun'a, zahmetlerinin Allah için olduğunu, elindeki İslam kılıcının hakkını vermesi gerektiğini, aksi takdirde Hakk'ın huzuruna çıktığında mahcup olacağını dile getirmesi çok önemli bir tavrıdır.⁴²

Fatih Sultan Mehmed'in gazâ anlayışını yansıtan bir örnek de Bosna fethi sırasında yaşanmıştır. Rivayetlere göre Sultan Mehmed bu seferde, ulemadan Şeyh Ali Bistamî'yi huzuruna çağırarak bunların kan ve mallarının mübah olup olmadığı konusunda fetva istemiştir.⁴³ Bu şekilde ulemadan fetva sorma uygulaması, kuruluş devrinde hemen hemen bütün Osmanlı yöneticilerinin dikkat etmeye çalıştığı bir husustur.

Osmanlı yöneticilerin gazâ anlayışını yansıtan durumlardan biri de, gerek hanedana mensup gerekse yönetilen Müslüman tebaadan savaşlarda ölenler için şehid ifadesinin kullanılmasıdır. Bu durum askeri anlamda vermiş oldukları mücadelenin gazâ ve cihad anlayışıyla yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Neşrî'nin bize sunduğu metinde bu hususta çok sayıda örnek bulunmaktadır:

- Osman Gazi'nin İnegöl tekfuru üzerine yaptığı akında kardeşi Saruyatı'nın oğlu Bay Hoca'nın şehid olduğu şeklinde ifade edilmesi,⁴⁴
- Osman Gazi'nin Karacahisar üzerine yaptığı akında kardeşi Saruyatı'nın şehid olduğu şeklinde ifade edilmesi,⁴⁵
- Osman Gazi'nin kardeşi Gündüz'ün oğlu Aydoğdu'nun şehid edildiğinin ifade edilmesi,⁴⁶
- Bursa muhasarası esnasında çok gazinin şehid olduğunun ifade edilmesi,⁴⁷

42 Neşrî söz konusu diyalogu şu şekilde anlatır: "... Uzun Hasan'ın anasına 'ana' deyip ve Şeyh Hasan'a 'baba' dedi. İkisini dahi alıp, Trabzon'a dahi gitti. Çünkü Bulgar Dağı'na çıktılar. Trabzon tarafına iner oldular. Ve bu dağ bir sarp dağdır ki, Padişah ekser yerlerde piyade olup yürüdü. **Andan Sâre Hatun padişaha eyitti: "Hey oğul bu Tranzon-çün bunca zahmetleri çekmek neden?" Padişah cevap verdi-kim, "Ana bu zahmetler Trabzon için değıldir. Belki bu zahmetler Allah içindir. Zira elimizde İslam kılıcı vardır. Eğer bu zahmeti ihtiyar etmiyevüz (etmezsek) bize Gazi demek layık olmaz. Ve hem yarın Hak hazretinde hacil oluruz"** dedi." Kitâb-ı Cihan-nümâ, II, 753.

43 "... **Andan Padişah ulemayı cem' edip, 'Bunların kanları ve malları mübah mıdır, nedir? diye sordu. Ol seferde bir aziz âlim kişi var idi. Ol fetva verip eyitti: 'Bunların gibi kâfirleri öldürmek gazâ-yı ekberdir' deyip kılıcını çıkarıp, evvel kendi çaldı, kralı tepeledi. Ve hem ol iki kâfirin dahi Kapıcılar çadırında kayıtlarını gördüler. Ve bu kâfirlerin hazinelerini Sultan Mehmed'e getirdiler. Ve ol kadar hazayin buldular ki, hesabını kimse bilmezdi. Bu cemi hisarların içine Padişah kendi kullarını kodu."** Neşrî, Kitâb-ı Cihan-nümâ, II, 767.

44 Neşrî, Kitâb-ı Cihan-nümâ, I, 81.

45 Neşrî, Kitâb-ı Cihan-nümâ, I, 85.

46 Neşrî, Kitâb-ı Cihan-nümâ, I, 115.

47 Neşrî, Kitâb-ı Cihan-nümâ, I, 117.

- Murad (I) Han Gazi'nin I. Kosova savaşında şehid olmayı arzuladığının ifade edilmesi,⁴⁸
- Nice beyler ve gazilerin II. Kosova savaşında şehid olduklarının ifade edilmesi,⁴⁹
- İstanbul fethi sırasında çok sayıda müslümanın şehid olduğunun ve bunların yüzlerinin dolunay gibi parladıklarının ifade edilmesi.⁵⁰

Bütün bu anlatılanlardan, Osmanlı Beyliği'nin kuruluş devrinden başlayarak devletleşme sürecinin yaşandığı 14. ve 15. yüzyıllar boyunca, İslâm dinine hizmet ve Müslümanları temsil anlamındaki bir gazâ/cihad anlayışının Osmanlılar da mevcut bulunduğu, Osmanlı Devleti'nin gelişmesinde bu anlayışın önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Netice olarak denilebilir ki, Osmanlılar gazâ anlayışını beyliğin kuruluşundan itibaren benimsemişler ve gerek Rumeli'deki fetihleri gerekse Anadolu'daki Müslüman Türk beyliklerine karşı giriştikleri savaşları bu kavram çerçevesinde meşrulaştırmaya özen göstermişlerdir.

b. Yöneticilerin Dinî Hassasiyetleri

Osmanlı yöneticilerinin hayatında dinin inanç ve pratik boyutları şüphesiz çok belirgindir. Bununla ilgili olarak Neşrî fazlaca bilgi nakletmiştir. Bazen kendi kanaatlerini katmış olsa da, naklettiği bilgilerin nesilden nesile aktarıldığı ve halkın genelinin düşünce ve kanaatini yansıttığı olma ihtimali yüksektir. Konu ile ilgili anlatılarına baktığımızda aşağıdaki tespitler ortaya çıkmaktadır:

- Ertuğrul Bey gayet dindar, hatta zamanında zühd ve takvasıyla meşhur biridir.⁵¹
- Osman Gazi gayet sâlih, Müslüman ve dindar bir kişidir. Üç günde bir aş pişirtip fakirlere ve gönül ehli insanlara sofraya kurar, giyim kuşama olmayanları giydirir, dul kadınların maddi ihtiyaçlarını gözetir her zaman onlara sadaka ulaştırırdı.⁵²

Kur'an-ı Kerim'e büyük hürmet duyardı. Nitekim bu durum, bir imamın evine konuk olduğunda gusl/abdest alıp ona saygıdan sabaha dek kaldığı odada uyumadan oturmasıyla; içten hürmeti nedeniyle de Allah'ın

48 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 305.

49 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 667.

50 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 697.

51 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 73.

52 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 73.

kendisine rüyasında seslenerek onu, evladını ve etbâını âlemde ebedi kıldığı şeklinde anlatılır.⁵³

Osman Gazi kendisine bağlı insanların haklarına karşı son derece duyarlı idi. Pazarlara mal getiren insanlardan vergi almazdı. Kendisine vergi almasını tavsiye eden Germiyanlı bir kişiye bunun Tanrı buyruğu veya peygamber sözü mü olduğunu sorması dikkat çekicidir. Bu durum onun icraatlarında Allah ve Peygamber sözünün ne derece bağlayıcı olduğunu göstermektedir. Ayrıca onun söz konusu dini bilgi ve hassasiyeti doğrultusunda ortaya koyduğu Kânûn-ı Osmanî'yi⁵⁴ bozmaya ve böylece nesline zarar vermeye kalkanlara, "Allah onun din ve dünyasını bozsun" şeklinde bedduada bulunması önemlidir.⁵⁵

Osman Gazi, Şeyh Edebâli ve Derviş Turvud (Turgud) gibi manevî önderlere saygı duyar onları ziyaret ederdi.⁵⁶

Osman Gazi'nin, ölümünden önce oğlu Orhan Gazi'ye vasiyeti de ağırlıklı olarak dini içeriklidir. Vasiyetinde, kendisini Allah'ın buyruklarının dışına çıkarmaya çalışanlara itibar etmemesini, bilmediği konuları alimler ile istişare etmesini⁵⁷ öğütleyen Osman Gazi, sahip olduğu dini hassasiyeti oğlunun da devam ettirmesini istemiştir.

53 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 75.

54 Osmanlı hukukunun erken döneminde, şer'î hukuk prensiplerinin yanında ve daha büyük ölçüde eski Türk devlet anlayışının bir devamı olarak, sultanlar yoğun bir şekilde kendilerini kanun koyucu statüde görmüşler, örf ve töreden hareketle kanunlaştırma yoluna gitmişlerdir. Bu durum Neşrî tarafından muhtemelen *Kânûn-ı Osmânî* şeklinde ifadelendirilmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yunus Koç, "Erken Dönem Osmanlı Hukuku: Yaklaşımlar, Temel Sorunlar", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 700. Yıl Özel Sayısı, 1999, 115-126.

55 "... Germiyan vilayetinden bir kişi Osman Gazi'ye gelüp eytdi: 'Bu pazarın bacını (vergi toplama işini) bana satun'. Osman Gazi eytdi: 'Bac ne olur?'. Eytdi: 'Pazara her kim yük getürse, andan akça alayın.' Osman Gazi eytdi: '**Bu Tanrı buyruğı ve peygamber kavli midür, yoksa bunu her ilün padişahu kendi mü ihdâs ider?' didi. Ol kişi eytdi: 'Evvelden beri türe-i sultânîdür'. Osman Gazi gazâba gelüb eytdi: 'Yöri, ayruk bu arada turma-ki sana ziyanum tokunur. Bir kişi ki, malını kendü eliyle kesb itmiş ola, bana ne borcu var ki rây-gân akça vire.'. Bu sözi Osman Gazi'den halâyık işidicek eytdiler: 'Ey Hân, size dahi gerekmezse, bu pazarı bekleyenlere âdetdür kim bir nesnecük virürler, tâ ki bunların dahi emekleri zâyi olmya'. Eytdi: 'Çünkü öyle dîrsiz, her kişi ki bir yükü sata, iki akça vîrsün. Eğer satmya hiç nesne virmesün. Ve dahi her kime kim bir timar virem, biri anun elinden ol timarı bilâ-sebeeb almıyalar. Ol-kişi ölicecek oğluna vîrsünler. Eğer oğlan kiçirek olursa hizmetkârı sefer vaktında sefere varalar, tâ oğlan sefere yarayınca. **Eğer bu kanunı her kim bozsa, ya benüm neslüme bir gayrı kanun öğretse, Allah teâlâ anun dinin ve dünyasın bozsun' didi.**" Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 111, 113.**

56 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 83.

57 "... Ve dahi bir nasihatim budur ki, bir kimesne sana Hak teâlâ buyurmadığı sözleri işrâb itse, sen kabul itmiyesin. Tanrı buyruğundan gayri iş işemiyesin. Bilmediğini ulema-i şeriatden sorup istîfsar idesin." Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 145.

- Orhan Gazi cengaver bir kişidir ve bu mümine rahmet, kafire âfet şeklinde yansımaktadır. Kafirler üzerine yaptığı akınları “gazâ” adını almıştır. Tevhid anlayışına muhalif her şeye ve herkese savaş açmıştır. Fethettiği yerlerde kiliseleri camiye dönüştürmekten çekinmemiş, buraları hızlıca İslamlaştırmak için ilim adamlarından yararlanmıştır.⁵⁸ Orhan Gazi, ömrü boyunca iki imaret (Bursa ve İznik’de) yaptırmıştır. Bursa’da bir de büyük medrese açmıştır. İlim adamlarını ve Kur’an hafızlarını sevip, kollamıştır.⁵⁹ Orhan Gazi dervişlere yakın ilgi göstermiş, onların halka olan yararlılıklarını dikkate alarak isteklerini yerine getirmiş ve saygı gösterilerinde bulunmuştur. Nitekim Bursa’daki Geyikli Baba ile görüşmesi, onun duasını alması ve maiyetindeki dervişlerle birlikte yararlanmaları için onlara arazi vermesi buna bir örnektir. Orhan Gazi, Geyikli Baba vefat edince mezarı üzerine türbeyi, yanına bir tekke ve camiye de bizzat kendisi yaptırmıştır.⁶⁰
- Murad Han Gazi de babası gibi hayır hasenat yapmayı seven, fakir ve garib dostu, adalet sahibi, ömrünü Allah yolunda gazâyâ adanmış bir kişi idi. İnsanlar onun veliyyullah (velî, Allah dostu bir kul) olduğundan şüphe etmezdi. Onun bir defasında imamının huzuruna gelip, namaza durduğunda üç defa tekbir getirmeden Kâbe’yi göremediğini belirttiğini, bunun günahının çokluğuna mı işaret ettiğini ona sorarak ağladığı

58 “Bir bahadır serveridi Orhan,
K’ana dirlerdi Neriman-ı zaman

...
Mü’mine rahmetdi, âfet kafire,
Salmışidi bin mehabet kafire

...
Kafir üzre akdılar a’van-ı din
Andan itdiler gazâ adın akın.

...
Nirede kim var idi âsâr-ı şirk
Yudı tevhid anı vu komadı çirk.

...
Yıkuben anda kilise bile deyr
Mescid eyledi bina-ı dar-ı hayr

...
Gör ki nice dar-ı İslam aldı ol
Gör nice ilm ehliyle toldı ol.” Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 161. Ayrıca bkz. I, 173, 179-181.

59 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 187.

60 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 171.

rivayet edilir. O ihlas sahibi kişilerin namaza başlarken getirdikleri tek-birle Kâbe'yi karşılarında gördüklerine inanırdı.⁶¹

Ayrıca duası makbul bir kişi olduğuna dair pek çok örnekler olan Murad Han Gazi, imaretler, medreseler, mescitler inşa ettirmiş, muhabbet duyduğu dervişlere zaviyeler yaptırmıştı. Kapısına gelip yardım dileyenleri hiç geri çevirmediği bilindiği gibi, Bursa dışındaki şehirlerde de Cuma namazları sonrasında fakirlere akçe dağıtmayı adet edinmiş olduğu bilinir.⁶²

Murad Han Gazi'nin gazâ anlayışı da onun dini hassasiyetine işaret etmektedir. Karamanoğlu Alaaddin Bey'in mazlum Müslümanlara saldırarak onlara zarar vermesini, kendisini kafire karşı gazâdan alıkoymak şeklinde değerlendiren Murad Han Gazi, bu durumun ayrıca kendisini müminlere kılıç doğrultmaya mecbur bırakmasından da rahatsız olmuştur.⁶³ Savaş zamanlarında, Allah'tan kendisini müminlerin helakine sebep kılmaması için duada bulunması, sorumluluk bilincini şekillendiren temel etkenin din olduğunu göstermektedir.⁶⁴ Onun hayatında ibadet ve duanın derin bir yeri olduğunu gösteren çok sayıda örnek vardır. Özellikle zorluk hissettiği zamanlarda abdest alıp hacet namazı kıldığına, dua ve niyazda bulunduğu rastlamaktayız.⁶⁵

- Bayezid (Yıldırım) Han'ın dini hassasiyeti konusunda ise özellikle tahta geçişinin ilk yıllarıyla ilgili bazı zafiyetleri dile getirilmektedir. Örneğin kendisine hediye olarak sunulan bir Sırp kıızı aracılığıyla şarap içip işret etmeyi adet haline getirdiği ve bunun Osmanlı neslinde bir ilk olduğunun altının çizilmesi dikkat çekicidir. Bir müddet sonra ise Yıldırım Bayezid Han'ın tövbe edip, ulema ve meşayihe yakınlaşıp, onların ders ve sohbetlerinden istifade edip, Bursa'da bir de ulu camii inşa ettirdiği üzerinde durulur. Bayezid Han'ın bireysel hayatındaki bu

61 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 307.

62 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 309.

63 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 215-217.

64 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 279.

65 "... İllâhî, Seyyidî, Mevlâyî bunca kere hazretünde duamı kabul idüb beni mahrum itmedün. Yine benim duamı kabul eyle. ... Yâ ilâhî, mülk ve kul senündür. Sen kime istersen virirsin. Ben dahi bir naçiz kulunam. Benüm fikrimi ve esrarımı sen bilürsün. Mülk ve mal benüm maksudum değıldür. Yâ Rab, beni bu Müslümanlara kurban eyle. Tek bu mü'minleri küffâr elinde mağlûb idüb, helak eyleme.... Asâkir-i İslâm için teslim-i ruha râzıyam. Tek bu mü'minlerin ölümünü bana gösterme. Evvel beni gazi kıldın, âhir şehadet rûzı kıl." Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 285-287.

dini tazeleniş sonrasında Osmanlı memleketinin imar, ilim, irfan, adalet, refah düzeyi çok yükselmiştir.⁶⁶

Kadınların rüşvet aldıklarıyla ilgili şikayetlerde Bayezid Han'ın gösterdiği sert tavır yukarıda bahsettiğimiz değişime bir örnektir. Söz konusu şikayetleri değerlendiren Bayezid Han, kadınların durumunu teftiş ettirmiş, Veziriazam Ali Paşa'ya rüşvet suçuna bulaşmış olan kadınların hepsini bir evde toplamasını ve o evi yakmasını emretmiştir. Neticede kadınlar toplanıp yakılmamış, Ali Paşa'nın önerisiyle rüşvet almamaları için maaşları artırılmıştır.⁶⁷ Ancak burada önemli olan Bayezid Han'ın hassasiyetidir.

Bayezid Han'ın intiharı konusu ise yine onun dini hassasiyeti konusunda farklı bir durumdur. Yönetici olma bilinci, Timur'a karşı aldığı yenilgi ve memleketini düşürdüğü hal, onu son derece zor bir duruma itmiştir. Esaretin ortaya çıkardığı muhtemel psikolojik bunalım, normal şartlarda dini anlamda uygun olmadığını belirtebileceği bir uygulamayı kendisinin gerçekleştirmesi sonucunu doğurmuş gözükmektedir.⁶⁸

- Fetret devri Osmanlı hanedanı yöneticilerinin hayat hikayeleri çok net olmamakla beraber, anlatılara göre özellikle dokuz yıl kadar Rumeli bölgesinde hakimiyeti elinde tutan Emir Süleyman, cesur, adaletli ve cömert bir kişiliğe sahiptir. Ancak zevk ve sefaya düşkünlüğüyle de tanınır. Mübalağa edilmiş gibi olsa da onun gece gündüz şarap içtiği, hamamlarda eğlenceye daldığı, hatta bir hamamı beğenmesi halinde neredeyse bir ay oradan çıkmayıp şaraba devam ettiği, maiyetindekilerle eğlendiği anlatılır.⁶⁹ Kendisini saf dışı eden kardeşi Musa Çelebi hakkında ise hemen hemen hiçbir veri mevcut değildir.
- Bursa'yı merkez edinen ve 1413 yılında müstakil padişah olan Sultan Mehmed'in ise dinin inanç ve pratikleri noktasında daha hassas olduğu anlaşılmaktadır. Rivayetlere göre devletin içerisinde bulunduğu kaos ortamını yok etmek için çok çaba sarf etmiş olan Sultan Mehmet, bu ko-

66 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 331-333.

67 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 337-339.

68 "... Bayezid Han gayet gayretli ve tiz nefisdi. İştidi-kim memleketini Timur-leng Tatarla Karaman Oğlu'na virdi, bilesinde zehri vardı. Gayretinden kendüyi sakınmayub, düşman elinde zebun olub, 'Memleketi eller elinde görmeden ölem yeğdür' diyüb nefsinin helak eyledi." Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 363.

69 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 461, 463, 471, 479, 483.

nuda muvaffak olunca şükür secdesi yapıp Allah'a duada bulunmuştur.⁷⁰ Onun ataları gibi Müslümanların birliğine çok değer verdiği bilinmektedir. Bu konuda yönetiminin ilk yıllarında Bursa'ya saldırmış, şehri yakmış-yıkılmış olan Karamanoğlu Beyliğini zalim ve dinsiz olarak nitelmesi, kendisinin ömrünü Müslümanların yoluna feda etmişken bu beyliğe gereken cezayı vermek için dahi yapacağına doğru olup olmayacağı konusunu istişare etmesi dikkat çekicidir.⁷¹ Karamanoğlu Mehmed Bey'in yaptığı ihanetlere karşılık onu defalarca affeden Sultan Mehmed, bir defasında da açıkça bundan böyle Müslümanlara zarar vermemesini öğütleyerek yine affetmiş, ancak o hiçbir zaman sözünde durmamıştır.⁷² Sekiz yıl kadar saltanatı olan Sultan Mehmed de ataları gibi hayır hasenat yapmayı seven, fakir ve garib dostu, adalet sahibi idi. Ölümünden önce bir mescid, bir medrese, fakara ve guraba için bir misafirhaneden ibaret büyük bir imaret inşa edilmesi emrini vermesi bu hususu dini bir vecibe gibi algıladığını göstermektedir.⁷³ Bu imaret içerisinde, altına kendi kabrinin konacağı bir kubbe inşa ettirmesi, ölümünden sonra burada otuz hafızın her gün Kur'an hatmi gerçekleştirmelerini istemesi de dini hassasiyeti bakımından dikkat çekicidir. Yine onun her yıl hac mevsiminde Mekke'deki fakirlere dağıtılmak üzere malzemeler göndermesi; Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV)'e hürmeten Medine'deki ihtiyaç sahiplerine kendi vilayetinden mülkler vakfetmesi; her Cuma fakirlere sadaka dağıttırması kayda geçmiş hayır ve hasenatlarıdır.⁷⁴

- Sultan Murad (II) Han Gazi'nin dinin inanç ve pratikleri noktasında hassas olduğu anlaşılmaktadır. Zira o da ataları gibi gittiği gazâlarda Müslüman tebaasını düşmana kırdırmamak için çok dua ve niyazda bulunmuş, gazâ önceleri hacet namazı kılarak dini anlamda Allah'ın korumasına sığınmıştır.⁷⁵ Zamanında âlim, salih, fakir kişileri kollamıştır. Memleketi bidatlerden (dine sonradan sokulmaya çalışılan anlayış ve uygulamalardan) arındırmış, ehl-i sünnet mezhebinin hükümlerine

70 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 513.

71 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 527.

72 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 535.

73 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 549.

74 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 551.

75 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 665.

bağlı bir yönetim sergilemiş, halkın huzur içerisinde ibadetle meşgul olmasını temin etmiştir. Bursa'daki hayır hasenatı içerisinde bir imaret ve bir büyük cami inşası vardır. Buraya okudukları Kur'an ve getirdikleri tehlillerin sevabını Hz. Muhammed'e, diğer peygamberlere, ecdada, cümle mü'min ve mü'minatın ruhlarına hediye etmeleri üzere otuz hafız ve ondört mühellil (tehlili (lâ ilâhe illallah) devamlı tekrar eden) tayin etmesi ise önemli bir hassasiyet göstergesidir.⁷⁶

Sultan Murad (II) Han Gazi'nin mezkur caminin yanına yaptırdığı büyük medrese ile arasına da atası Sultan Mehmed gibi altına kendi kabrinin konacağı bir kubbe inşa ettirmesi, ölümünden sonra burada Kur'an tilavetinin hiç durmadan devam etmesini vasiyet etmesi de dini hassasiyeti bakımından dikkat çekicidir.⁷⁷

Sultan Murad (II) Han Gazi Edirne'de de darü'l-fakr, darü'l-hadis, medrese, mevlevihane ve camiden oluşan bir imaret yaptırmıştır. Onun buradaki cami için de otuz hafız, ondört tehlilci, atası Sultan Mehmet Han Gazi ruhu için Yâsin sûresinin bulunduğu cüzü okuyan kırk enamcı, salavat getirmeleri için beş kişi tayin etmesi söz konusudur. Ayrıca Mekke ve Medine'deki fakirlere dağıtılmak üzere her yıl 3500 filori göndermesi, bazı köylerin gelirlerini bu iki kutsal şehre vakfetmesinin de dini hassasiyetinden kaynaklandığı âşikardır.⁷⁸

- Fatih Sultan Mehmed'in, dini anlamdaki duyarlılığı ise çok daha net bir şekilde hissedilmektedir. Özellikle gazâ-yı ekber olarak nitelendirdiği İstanbul'un fethine Hz. Peygamber'in sözünü dikkate alarak azmetmesi çok önemlidir.⁷⁹

Sultan Mehmed âdil, cesur, cömert, âlim ve dindar bir padişahı. İslamiyet'te ilme verilen önemi içerisine sindirmiş bir kişi olarak âlimlere çok derin muhabbet ve saygı duyardı. Nitekim Ali Kuşçu gibi ilmiyle tebarüz etmiş pek çok kişiyi desteklemiş, onlara çalışma ortamı sağlamıştır.⁸⁰ Sultan Mehmed dini hassasiyeti gereği insanların birbirlerinin haklarına riayet etmelerini çok önemserdi. Ayrıca sosyal hayatta ahlaki konu-

76 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 677.

77 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 679.

78 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 679.

79 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 689, 707.

80 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 839.

ları titizlikle takip eder, özellikle fuhşiyat töhmetinde bulunulan kadın ve erkekleri çok sert cezalandırırdı.⁸¹

Hayır hasenat hususunda da ataları gibi cömert ve duyarlı idi. Memleketin dört bir yanında yaptırdığı hanlar, hamamlar ve ribatlara ek olarak İstanbul'da büyük bir camii (Fatih Camii) ve sekiz medrese (Sahn-ı Seman), bir Darüşşifa, sufiler için riyâzethâneeler yaptırdı. Buralarda kalanların iâşe ve ibatelerini de karşıladı. Eyüp'de Ebu Eyyûb el-Ensârî'ye hürmeten cami, medrese ve hamam inşa ettirdi ve onun kabri üzerine bir türbe yaptırdı. İstanbul'da sürekli olarak maddi durumu iyi olmayan âlimlere, fakirlere, âbid ve zahid kişilere, yetimlere, dul kadınlara sadaka dağıtırdı.⁸² Hayatının büyük bir kısmı fetihle geçen Fatih Sultan Mehmed, fethettiği yerlerde daha önceki uygulamalara dayanarak kiliseleri mes-cide çevirmekten, çanlıkları yıktırıp yerlerine minare yaptırmaktan çekinmemiştir.⁸³

Gazânın/cihadın dindeki yeri ile ilgili Trabzon fethi sırasında Uzun Hasan'ın anası Sâre Hatun ile aralarında geçen diyalog ise fetih politikasında dinin son derece belirleyici olduğunu göstermektedir. Daha önce de aktardığımız gibi Fatih Sultan Mehmed, bu diyalogda zahmetlerinin Allah için olduğunu, elindeki İslam kılıcının hakkını vermesi gerektiğini, aksi takdirde Hakk'ın huzuruna çıktığında mahcup olacağını dile getirmiştir.⁸⁴

Fatih Sultan Mehmed'in fetih zamanlarındaki dini hassasiyetini yansıtan bir örnek de Bosna fethi sırasında yaşanmıştır. Rivayetlere göre Sultan Mehmed bu seferde, ulemadan Şeyh Ali Bistamî'yi huzuruna çağırarak bunların kan ve mallarının mübah olup olmadığı konusunda fetva istemiştir.⁸⁵

81 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 841.

82 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 711-713.

83 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 715, 741, 787, 825, 829, 837.

84 "... Uzun Hasan'ın anasına 'ana' deyip ve Şeyh Hasan'a 'baba' dedi. İkisini dahi alıp, Trabzon'a dahi gitti. Çünkü Bulgar Dağı'na çıktılar. Trabzon tarafına iner oldular. Ve bu dağ bir sarp dağdır ki, Padişah ekser yerlerde piyade olup yürüdü. Andan Sâre Hatun padişaha eyitti: "Hey oğul bu Tranzon-çün bunca zahmetleri çekmek neden?" Padişah cevap verdi-kim, "Ana bu zahmetler Trabzon için değildir. Belki bu zahmetler Allah içindir. Zira elimizde İslam kılıcı vardır. Eğer bu zahmeti ihtiyar etmiyevüz (etmezsek) bize Gazi demek layık olmaz. Ve hem yarın Hak hazretinde hacil oluruz" dedi.". Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 753.

85 "... Andan Padişah ulemayı cem' edip, 'Bunların kanları ve malları mübah mıdır, nedir? diye sor-du. Ol seferde bir aziz âlim kişi var idi. Ol fetva verip eyitti: 'Bunların gibi kâfirleri öldürmek gazâ-yı ekberdir' deyip kılıcını çıkarıp, evvel kendi çaldı, kralı tepeledi. Ve hem ol iki kâfirin dahi Kapıcılar

Sultan Mehmed'in Kosova'ya gittiğinde (1455) Gazi Hüdavendigâr'ın şehid olduğu yere karargah kurarak orada onun ruhu için aş pişirtip insanlara dağıttırması ve fakir fukaraya sadakalar vermesi inanç ve ibadet noktasındaki hassasiyetine başka bir örnektir.⁸⁶

Sultan Mehmed'in 1456 yılında Edirne Meriç suyu kenarındaki adada, oğulları Bayezid ve Mustafa Çelebi için düzenlediği sünnet merasimi zamanının eğlence kültürüne ışık tuttuğu kadar, onun dini hassasiyetini yansıtan bir başka örnektir. Sünnet düğününe Edirne civarındaki tüm yöneticiler, âlimler, kadılar, ayan ve fukara davet edilmiş, haberciler etrafta ne kadar cambaz, maymuncu ve garip yetenekleri olan şenlik ehli var ise onları da düğüne çağırılmışlardır. Günlerce süren şenliğin ilk gününde ulema ağırlanmış olup, padişahın yanı başında Fahreddin Acemî (ö.1460), Alâeddin Tusî (ö. 1482), Sivrihisarlı Hızır Bay Çelebi (ö. 1459) ve tarih yazarı Şükrullah (ö. 1464 sonrası) oturmuşlardır. Padişah emriyle hafızlar Kur'an okumuşlar, ulema okunanları tefsir etmişler ve ilmî sohbetlerde bulunmuşlardır. Hoş sohbetlerin edildiği, gazelerin okunduğu meclisin ikinci gününde ise fakirler ağırlanmışlar, bunlar fakir gelip zengin ayrılmışlardır.⁸⁷

Babasının İsfendiyar beyliğinden aldığı hanımından olan kardeşi Ahmed'i tahta geçtiğinde öldürmesi ise üzerinde pek durulmayan bir konudur.⁸⁸

2. Halkın Din Kültürü ve Hayatı

Burada sunmaya çalışacağımız veriler, dinin inanç ve pratik boyutlarının Osmanlı toplumundaki yansımalarına ilişkin tespitlerden oluşacaktır. Söz konusu tespitlerin bir kısmı, dini motifler taşıyan halk inanışları formatına dönüşmüş olsalar da bunları herhangi bir şekilde sınıflandırmadan maddeler halinde sıralayacak, daha sonra değerlendirmeye çalışacağız.

- Hızır gibi zor zamanda çaresiz kalanların imdadına yetişmek gerektiği, çaresiz kalanın başından belayı, ızdırabı defedenin bin hacdan daha faz-

çadırında kayıtlarını gördüler. Ve bu kâfirlerin hazinelerini Sultan Mehmed'e getirdiler. Ve ol kadar hazayın buldular ki, hesabını kimse bilmezdi. Bu cemi hisarların içine Padişah kendi kullarını kodu." Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 767.

86 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 721.

87 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 727.

88 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 683.

la sevap aldığı. İslâm'ın en önemli görülen bir ibadetinin zaman zaman kıyaslamalara konu olduğu görülmektedir.⁸⁹

- Gazâ etme, kimseye muhtaç olmadan güç ve geçim kaynağını elde etme aracıdır, bununla da hem dünya hem âhireti kazanma beklenir.⁹⁰
- Mü'minler birbirlerinin topraklarına ilişmeyip sırf gazâ ve cihad anlayışıyla gayr-i müslim beldelere akın etmelidirler.⁹¹
- Müslümanın müslümanı öldürmesi caiz değildir.⁹²
- Zafer ve muvaffakiyet Allah'tan dilenir.⁹³
- Dünya için mal biriktirmemek ve servet düşkününü olmamak, genel olarak büyük zatların hal diliyle öğütledikleri bir husustur.⁹⁴
- Münzevi hayat sürmek isteyenler köylerde bir tekke ve mescid kurarak hayatlarını devam ettirmişlerdir.⁹⁵
- Barış ve aman dileyene karşı saldırıya devam etmek haksızlıktır.⁹⁶
- İnsanların kendilerini sıkıntılı hissettikleri zamanlarda iki rekat hâcet namazı kılma,⁹⁷ sıkıntılarında kurtulduklarında ise şükür secdesi yapma⁹⁸ uygulamaları vardır.
- Cuma namazının edası savaş durumlarında dahi ihmal ve iptal edilmez.⁹⁹ Eğer birtakım engeller nedeniyle Cuma namazı kılınamıyorsa da bundan çok derin üzüntü duyulur.¹⁰⁰
- Halkın İstanbul'un fethine dair Hz.Peygamber'in sözünü iyi bildiği ya da bunu bilenlerin insanlara, özellikle Fatih Sultan Mehmed'in fetih niyetini ilan etmesiyle ciddi bir anlatma çabasına girdikleri anlaşılmaktadır.¹⁰¹ Nitekim âlimlerden, şeyhlerden, dervişlerden, tek-

89 "Bin hac iderse bulmıya kes(kişi) ol savabı kim,

Yaktında çârestüzden ide def'i ıztırâb." Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 63.

90 "...mahzâ etmeği (ekmeği) gazâdan çıkarayın ve hiçbir melike ihtiyaç göstermiyeyin; hem dünya ve hem âhiret elüme girsün", Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 53.

91 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 53.

92 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 123.

93 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 125.

94 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 149, 185.

95 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 149.

96 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 151-153.

97 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 285-287; II, 665.

98 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 513.

99 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 351.

100 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 357.

101 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 689, 707.

kelerdeki abdallardan, Müslüman halktan nice gönüllü genç ve yaşlı “gazâ-yı ekberdir” diye bu fethetmişlerdir.¹⁰²

- Osmanlı halkının din kültürü içerisinde derviş, âbid ve zâhid kişilerin etkisi büyüktür. Bunlar yer yer din hizmetlerini gördükleri gibi, birer manevi önder olarak da itibar görürlerdi. Yaşamlarını daha çok zaviyelerde geçirirlerdi. Yönetim veya halk bunların vefatları sonrası kabirleri üzerine bir türbe yaptırır, evlatlarını da korur kollardı.¹⁰³
- Dervişler dua vaktini gözetmeyi bilen ve duaları makbul insanlar kabul edilirdi. Onların duasını almak bir ayrıcalık olarak görüldüğü gibi, eğer görüşme esnasında bir madde aracılığıyla dua gerçekleşmişse, o maddeye dervişe hürmeten saygı gösterilirdi.¹⁰⁴
- Kerametleri olduğuna inanılan zâtlar halk tarafından “evliyâullah” diye isimlendirilir, ölümlerinden sonra kabirleri üzerine türbe yapılarak orası bir ziyaretgah haline getirilir, itikad ile türbesini ziyarete gelen hastaların şifa bularak oradan ayrılacaklarına inanılırdı.¹⁰⁵
- Genel olarak mescitlerin yanına zaviyeler inşa edilirdi.¹⁰⁶

102 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 689-691.

103 Nitekim halk arasında Şeyh Edebâli gibi velayeti, kerâmeti zahir manevî bir önder var idi. Rüya ilmini çok iyi bilirdi. Hatta ona derviş diye lakab vermişlerdi. Bir zâviyesi var idi ve gelene geçene burada hizmet verirdi. Osman Gazi de onun zâviyesine misafir olmuş, gece görmüş olduğu bir rüyayı ona yorumlatmıştı. Rüyasında bu şeyhin koynundan çıkan bir ayın onun koynuna girdiğini, göbeğinden bir ağaç bitip âlemi sardığını, onun gölgesinde dağlar, dağların dibinde pınarlar aktığını, bunların bağları sulayıp çeşmeler akıttığını gören Osman Gazi'nin bu rüyayı o şeyhe naklettiği anlatılır. Şeyh Edebâli'nin onu Hak Teâlâ'nın kendisine saltanat bahşettiğini, cümle âlemin onun himayesinde olacağını söyleyerek müjdelemesi halkın inanç kültüründe yer etmiş, kabul görmüştür. Neşrî, dervişlerin manevî önderlikleriyle ilgili pek çok örnekten bahseder. Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 73, 83, 169, 171, 203.

104 Orhan Gazi, bir defasında Geyikli Baba (sürekli olarak bir geyikle dolaşır onunla arkadaşlık etmesiyle tanınmış) diye isimlendirilen bir dervişin duasını almak üzere yanına çağırılmış, ancak o ne gitmiş ne de Orhan Gazi'nin yanına gelmesine razı olmuştur. Anlatıya göre kendince bir dua vakti gözetip, hayli zaman sonra eline bir kavak fidanı alıp Orhan Gazi'nin Bursa'daki sarayına varmış ve ağacı avlunun bir köşesine dikmiştir. Durumdan haberi olan Orhan Gazi yanına gelerek dervişle bir müddet sohbet etmiştir. O görüşme esnasında dikilen kavak ağacı büyümüş, daha sonraki padişahlarca da bakımı yaptırılıp, korunmuştur. Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 169-171.

105 Buna ilişkin bir örnek Neşrî tarihinde şu şekildedir: “... Ol zamanda Ali dede derlerdi, Evliya'ullâhtan bir azîz var idi.”, “...pusudaki halk Ali Dede'yi kavradılar. Hisardan çağırışıp eyittiler: “Bire zâlimler; ol kişiyi incitmeyin. Velâyeti zâhir olmuş kimesnedir” dediler. Ol zâlimler eslemeyip, hemen başını kesip, şehid etdiler. Ali Dede'nin başı gövdesinden cüdâ düşüp, ba'dehü cesedinin üzerinde bir nice zaman dönüp, bülend âvâz ile kelime-i tevhîd ederdi....”, “... ve Sivri Hisar halkı dahi, Karaman oğlu'nun gittiğini görüp, kaleden çıkıp, Ali Dede'nin namazını kılıp, mübarek cesedini alıdıp, hisar altında defn edip, anın dahi üzerine türbe yapıp, ziyaret-gâh ettiler. Şimdi dahî ziyaret-gâhdır. İtikad ile türbesine ziyarete gelen hasta sıhhat ve şifa bulup gider.” *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 639-643.

106 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 135.

- Kurulan medreseler aracılığıyla İslami ilimlerin tedrisinde ilerleme kaydedilmiş, bu durum hem yöneticilerin hem de halkın dini eğitimleri bakımından önem kazanmıştır. Halk çocuklarını buralara göndermeye rağbet etmiştir.¹⁰⁷
- Din hizmetleri ilk zamanlar din-diyane bilen kişilerce gönüllülük esasına bağlı yürütülürken, ilerleyen zamanlarda büyük camilere imamlar, hatibler, müezzinler, mühelliller ve hâfızlar tayin edilmeye başlanmıştır.¹⁰⁸
- Önemli görülen bazı insanların kabirleri özel olarak korunur, türbe haline getirilir ve saygı duyulur, kimi zaman da bunlara bazı olağanüstülükler atfedilirdi. Özellikle Osmanlı ailesine veya yönetimine mensup kişilerin gösterdikleri çabalar onların halk nezdinde hep takdir edildiklerini ortaya koymuştur. Bu gibi durumlar kimi zaman dinî ve millî hassasiyetlerle oluşmakla birlikte zamanla halk inancına dönüşmüş gibidirler. Nitekim Tomanic'deki çarpışmada şehid düşen Osman Gazi'nin kardeşi Sarı-yatı'nın, hayatını kaybettiği yerde bir çam ağacının olduğu, bunun zaman zaman ışık parıltısı saçtığına görüldüğü, dolayısıyla da halk tarafından Kandilli Çam diye adlandırıldığı belirtilir.¹⁰⁹
- Evlerde Mushaf-ı şerif (Kur'an-ı Kerim) bulundurmamak muhtemelen çok yaygın değildi. Din hizmeti veren imamların ve halktan kimselerin evinde Mushaf'lar saygı nedeniyle duvara asılır veya yüksek bir yerde muhafaza edilirdi.¹¹⁰
- Kur'an-ı Kerim için daha çok *Mushaf-ı şerif* ve *Kelâm-ı kadim* şeklinde ifadeler kullanılırdı. Kur'an okumak bir ibadet olarak algılanırdı. Ayrıca içinde bulunulan zor zamanlarda, abdest alıp namaz kıldıktan sonra samimi olarak, kalpten inanarak Kur'an açılır, açılan sayfada çıkan ayetlerden hareketle kişi yapacağı işe yön ve karar verirdi. Okuyan kişinin aklındaki soruyla Kur'an-ı Kerim'i açmasına "Kur'an falı açmak" denirdi.¹¹¹
- Yemin etme ve söz vermede Kur'an-ı Kerim'in yüceliği bir bağlayıcılık kabul edilir, Kur'an üzerine yapılan yeminin bozulması iyi karşılanmazdı.¹¹²

107 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 153, 163, 309, 361; II, 547-549, 711-713.

108 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 549, 677.

109 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 85.

110 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 73.

111 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 291-293.

112 Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 535.

- Kadınların genelde örtünmeye dikkat ettiği, özellikle tesettüre riayetinin dindarlık ve güzel ahlaka işaret ettiği kabul edilirdi.¹¹³
- Gayr-i Müslimler çarşı pazarlarda alış-verişlerini rahatça yapabilirler, onların haklarının yenmesine izin verilmezdi.¹¹⁴
- Adalet işlerini yürütmekle görevlendirilmiş kadınların kimi zaman rüşvet aldıkları rivayetler arasında yer alır. Bu durum aynı zamanda halk içerisinde işlerini yoluna koymak isteyenlerin rüşvet yoluna başvurduklarını gösterir.¹¹⁵
- Anlatılarda erkeklerin sakal bırakmalarına dayanak olarak sünnet olduğundan bahsedilmese de, bir ceza yöntemi olarak sakal kestirmenin kullanılmasından bunun erkeklerin itibar ve saygınlığı için (dini ve örfi) önemli bir unsur olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁶
- Şer'î nikahın gayet titizlikle uygulandığı anlaşılmaktadır. Fetihler sonrasında gayr-i Müslimlerden eşsiz kalmış kadınların gazilerce şer'an nikahlanmasının istenmesi söz konusu durumu açıkça desteklemektedir.¹¹⁷
- Cuma namazları Müslüman halkın ibadet hayatında önemli bir yere sahipti. İlk zamanlar fethedilen yerlerdeki en büyük kilise camiye çevrilirdi. Bu uygulama muhtemelen mağlup tarafın ezilmişliğini derinleştirmek için yapıldı. Bunlar genellikle Cuma mescidi şeklinde isimlendirilirdi. Yeni mescid/ler inşa edilinceye kadar Cuma namazları sadece bu büyük mekânlarda kılınırdı.¹¹⁸ Daha sonraları ise bizzat büyük Cuma mescidleri inşa edildi.¹¹⁹
- Hacca gitmiş olmak çok önemli bir saygınlık ve güvenilirlik vesilesi olarak görülürdü.¹²⁰
- Halkın maddi durumu zayıf olanları, hayır hasenat maksadıyla inşa edilmiş olan imaretlerin desteğiyle yiyecek ve giyecek temin ederlerdi.¹²¹

113 Bazı kalelerin fethi ile ilgili olarak askeri bir hile olarak askerlere tanınmamalarını sağlamak üzere kadın kıyafetlerinin giydirilmesi de, kadınların örtünme uygulamalarına işaret etmektedir. Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 75, 101.

114 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 89.

115 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 155, 337-339.

116 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 157.

117 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 159.

118 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 163; II, 825.

119 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 203.

120 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 257.

121 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 163.

- Maddi durumu zayıf olanlar, padişahların Cuma namazları sonrası dağıttırdıkları sadakalardan yararlanırlardı.¹²²
- Halkın vakıf uygulamaları konusunda bilgisi ve hassasiyeti vardı. Bu konuda uygunsuz davrananları şikayette bulunurlardı.¹²³
- Halk Kur'an hafızlarını, ilim ve irfan sahibi kişileri sever, sayardı.¹²⁴
- Erkek çocukları için sünnet düğünü yapmak gerek yöneticilerin gerekse yönetilenlerin benimsedikleri bir uygulamaydı. Sünnet düğünleri fakirlerin yedirilip içirilmesi ve maddi ihtiyaçlarının gözetilmeleri için de bir vesile olarak görülürdü.¹²⁵
- İçki içmek gayr-i Müslim âdeti olarak görülür, müslümana yakıştırılmazdı.¹²⁶
- Halk içerisinde zina ve fuhşiyata meyledenler sevilmez, yönetim de bunları cezalarla engellemeye çalışırdı.¹²⁷
- Güçlü kuvvetli cengâver kişiler, İslâm tarihinin iki önemli şahsiyeti Hz. Hamza ve Hz. Ali'ye benzetilirdi.¹²⁸
- Cenazelerin şer'î şerîfe (dini öğretilere) göre defnedilmesine özen gösterilirdi.¹²⁹
- Ölünün ardından yedi gün yas tutulur, ruhu için hatimler okutulur, aş dağıtılır, fakir fukaraya yardımlar yapılırdı.¹³⁰
- Kabir ziyaretlerinde bulunulurdu.¹³¹
- Osmanlı yönetimi altındaki halkın din anlayışı genel olarak sünnî İslâm anlayışı idi. Ancak Osmanlı siyasi ve toplumsal düzenine, bu düzenin arkasındaki resmi ideolojiye karşı, zaman içerisindeki genel değişim çerçevesinde toplumun bazı kesimlerince görüntülenen, bazen ferdi, bazen kitlesel çıkışlar şeklinde değişik mahiyette bir dizi olay ve ha-

122 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 309; II, 551.

123 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 789.

124 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 187.

125 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 203, 207; II, 725.

126 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 293, 333; II, 461, 483.

127 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 293, 333; II, 841.

128 "... Andan heman Bayezid Han şevketle kâfire yıldırım gibi yitişüb, kurd koyuna, şahin kargaya girer gibi tekbir getirüb, "Yâ Allah" diyüb, **Hamza-vâr na'ra urub, tokundı;** ve fi'l-hâl kâfir askerinin tağıtmağa başladı. Anı görüb, Ali Paşa dahi **Ali-vâr kendüyi kâfir askerine urdı...**" Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 301.

129 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 573.

130 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 431, 721.

131 Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 605.

reket ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Şeyh Bedreddîn'in ortaya attığı İbâhat mezhebi idi. Onun bu mezhebin temelinde yer alan görüşleriyle, din ve mezhep bağlarını ortadan kaldırmak, haramları helal saymak, şarabı ve müzik aletleri dinlemeyi mubah addetmek gibi, halktan bir kısım insanların tamah ve hırslarını, dünyevi zevklerini tahrik edecek vaatlerde bulunarak memleketi isyana katılanlar arasında paylaştıracağı propagandasını yaptığı ileri sürülmüştür. Neşrî'nin anlatılarına göre pek çok yerde taraftar bulan söz konusu görüşler, Şeyh Bedrettin'in öldürülmesinden sonra da müridlerince devam ettirilmiştir.¹³²

SONUÇ

Din, Osmanlı siyasi iktidarı için bir toplumsal değer yargısı olmasının yanı sıra, başlangıçtan itibaren önemli bir meşruiyet aracı ve güç sembolü olmuştur. Bu nedenle Osmanlı resmî ideolojisinin oturduğu temellerden belki de en önemlisinin “din inancı” olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Osmanlı Devleti, daha kuruluş aşamasındayken din-devlet birlikteliği içinde olmuştur. Şeyh Edebali, Dursun Fakih, Elvan Çelebi gibi manevî yönleriyle öne çıkmış kimselerin Osmanlı Beyliği'nin yeni oluşan devlet geleneği içerisindeki etkileri söz konusu durumun sadece bir yönüdür. Yeni devlet henüz beylik aşamasındayken var olan bu etki, neredeyse devletin yıkılışına kadar devam etmiştir.

Osmanlı fetih siyasetinin hareket tarzını ve temel motivasyonunu ise, gazâ ve cihad kavramlarının itici gücü oluşturmuştur. Çünkü bu iki kavram, devletin enerjisini harekete geçirmiş ve yönetilenlere resmî siyasetin isabet ve meşruluğu hakkında sarsılmaz bir kanaat telkin etmiştir.

Yukarıdaki değerlendirmelere ek olarak, Osmanlı yöneticilerinin gaza/cihad konusundaki dini kültürlerini, yaklaşım ve uygulamalarını, Neşrî'nin *Kitâb-ı Cihan-nümâsı*'ndan yapılan tespitlere göre şu şekilde maddelemek mümkündür:

- Osmanoğulları, Müslümanların can ve malını korumayı, dolayısıyla varlıklarını devam ettirmelerini sağlamayı bir görev addetmişlerdir.
- Gazâyı, kimseye muhtaç olmadan güç ve geçim kaynağını elde etme aracı olarak görmüşler, bununla hem dünya hem âhireti kazanma beklentisi içerisinde olmuşlardır.

¹³² Bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, II, 543-547.

- Osmanoğulları, mü'minlerin topraklarına ilişmeyip gazâ ve cihad anlayışıyla gayr-i müslim beldelere akın etmişlerdir. Dolayısıyla Müslümanların başka müslümanları öldürmelerinin caiz olmadığına inanmışlar ve buna uygun davranmaya çalışmışlardır. Ancak zaman zaman ortaya çıkan hanedan içi üstünlük mücadeleleri, tarafların maiyetlerindeki müslümanları da karşı karşıya getirmiştir.
- Osmanoğulları, mağlup tarafa yardımın, çaresiz kalanın başından ızdırabı defetmenin bin hac sevabı kazandırdığına inanmışlardır.
- Gayr-i Müslimlere karşı cihada devam etmişlerdir. Kimileriyle savaş etmişler, kimilerinin ise boyun eğme/teslim olmalarını kabul ederek çeşitli beldeleri Osmanlı hakimiyetine katmışlardır.
- Onların bakış açılarına göre "Gazi", üzerine düşen görevden kaçmayan, ölünceye dek görevini yerine getirmek için çabalayandır.
- Genel olarak cihad kararlarını ulema ile istişare ederek almışlardır.
- Zamanlarında kâfire karşı gazânın farz-ı kifaye olduğu; müminler üzerinden zulmü kaldırmamanın farz-ı ayn olduğu görüşü hâkim olmuştur.
- Kâfire karşı gazâdan alıkonulmak Osmanlı yönetiminin hoşuna gitmemiştir.
- Askerlerine halktan zorla bir şey almayı yasaklamışlardır.
- Gaza anlayışında ve uygulamasında orantısız güç kullanmak yoktur.
- Gazâlarda Allah'ın yardımı ve Hz.Muhammed'in ruhaniyetini kesinlikle yanlarında bulunacağına inanmışlar, bunun için dua ve niyazlarda bulunmuşlardır.
- Hz.Peygamber'in bir sözüne istinaden, burnuna gazâ tozu girenin cehennem koku ve buharını görmeyeceğini kabul etmişlerdir.
- Yöneticiler aldıkları gaza/cihad kararları ve bunların uygulanmaları sürecinde Müslümanların helakine sebep olmaktan Allah'a sığınmışlardır.
- Devletin devamını Müslümanların, dolayısıyla İslâm dininin yeryüzündeki varlığının devamına bir araç olarak görmüşlerdir.

Sıralanan tespitlerden, Osmanlı Beyliği'nin kuruluş devrinden başlayarak devletleşme sürecinin yaşandığı 14. ve 15. yüzyıllar boyunca, İslâm dinine hizmet ve Müslümanları temsil anlamındaki bir gazâ/cihad anlayışının Osmanlılarda mevcut bulunduğu, devletin gelişmesinde ve meşruiyetini pekiştirmesinde de söz konusu anlayışın önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır.

Halkın din kültürü ve hayatı noktasındaki verilere dayanarak ise, erken dönem Osmanlı sultanlarının ve yönettikleri toplulukların göçebe hayat tarzlarının sonucu olarak, daha ziyade popüler ve heterodoks eğilimli bir İslam anlayışına sahip oldukları, sultanların yakın çevrelerinin bu anlayışı paylaştan derviş ve tarikat adamlarından oluştukları söylenebilir. Bu dönemdeki hukuk uygulamalarına ise daha çok eski yönetim geleneklerinin (töre, örf) kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır. Fakat, beylikten devlete geçiş sürecinde, var olan İslam anlayışının kurumsallaşma açısından yeni yapıya fazla bir katkısının olmaması nedeniyle, sünnî İslam yönünde bir dönüşümün yaşandığı da tarihî realiteler arasındadır. Söz konusu dönüşüm, Emevî, Abbâsî ve Selçuklu dönemlerinde uygulama imkanı bulmuş, gelişmiş ve kurumsallaşmış bir modeli beraberinde getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde İslamiyet baskın din olmakla birlikte, İslam inancında "semavi dinler" olarak kabul edilen Musevilik ve Hıristiyanlık dinlerinin mensupları, daha sonra *millet sistemi* olarak adlandırılacak sistem sayesinde, o dönemde batı ülkelerinde azınlık dinlerine gösterilen hoşgörünün üzerinde bir rahatlık içinde yaşamayı sürdürmüşlerdir.